

BUXORO AMIRLIGI VA AFG‘ONISTON O‘RTASIDAGI TRANSCHEGARAVIY SAVDO YO‘LLARINING IQTISODIY AHAMIYATI (1866–1920)

Yo‘ldoshov Firdavs Nutfullo o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti Tarix yo‘nalishi 1-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20552119>

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1866–1920-yillarda Buxoro amirligi va Afg‘oniston o‘rtasida amal qilgan transchegaraviy savdo yo‘llarining iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi.

Tadqiqotda Amudaryo bo‘yidagi savdo nuqtalari, karvon yo‘llari hamda chegara bozorlarining mintaqaviy iqtisodiy aloqalardagi o‘rni yoritiladi. Tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ushbu yo‘llar orqali olib borilgan savdo-sotiq, asosiy eksport va import mahsulotlari, soliq tizimi hamda savdoning mintaqqa iqtisodiy hayotiga ta’siri ko‘rsatib beriladi.

Tadqiqot natijalari transchegaraviy savdo yo‘llari Buxoro amirligi iqtisodiyotida muhim o‘rin tutgani va Markaziy Osiyo hamda Janubiy Osiyo bozorlarini bog‘lashda strategik ahamiyatga ega bo‘lganini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, Afg‘oniston, transchegaraviy savdo, karvon yo‘llari, iqtisodiy aloqalar, Amudaryo, savdo bozorlari, eksport va import, mintaqaviy savdo.

THE ECONOMIC SIGNIFICANCE OF CROSS-BORDER TRADE ROUTES BETWEEN THE EMIRATE OF BUKHARA AND AFGHANISTAN (1866–1920)

Annotation. This article analyzes the economic significance of the cross-border trade routes that operated between the Emirate of Bukhara and Afghanistan during 1866–1920. The study examines the trade points along the Amu Darya, the caravan routes, and the role of border markets in regional economic relations. Based on the analysis of historical sources and scholarly literature, it reveals the trade conducted through these routes, the main export and import goods, the taxation system, and the impact of trade on the economic life of the region. The findings substantiate that cross-border trade routes occupied an important place in the economy of the Emirate of Bukhara and held strategic significance in connecting the markets of Central and South Asia.

Keywords: Emirate of Bukhara, Afghanistan, cross-border trade, caravan routes, economic relations, Amu Darya, trade markets, export and import, regional trade.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo va Janubiy Osiyo mintaqalarini bog‘lab turgan savdo yo‘llari nafaqat siyosiy, balki muhim iqtisodiy ahamiyatga ham ega bo‘lgan. Buxoro amirligi va Afg‘oniston o‘rtasidagi transchegaraviy savdo aloqalari ushbu mintaqaviy iqtisodiy tizimning markaziy bo‘g‘inlaridan birini tashkil etgan. 1866–1920-yillar oralig‘ida ushbu hudud Rossiya imperiyasi va Britaniya imperiyasi manfaatlari to‘qnashgan strategik makon bo‘lib, savdo yo‘llari iqtisodiy va geosiyosiy jihatdan alohida o‘rin tutgan.

Buxoro amirligining janubiy chegarasi Amudaryo bo‘ylab cho‘zilgan bo‘lib, daryoning u tomonida Afg‘oniston yerlari joylashgan edi.

Aynan shu chegara hududi orqali asrlar davomida karvon savdosi olib borilgan. Termiz, Kerki, Chorjo'y va Patta-Hisor kabi daryo bo'yidagi nuqtalar savdo kemalari va karvonlar uchun muhim o'tish joylari vazifasini bajargan. Bu yo'llar orqali Buxorodan Afg'onistonga va undan keyin Hindistonga turli mahsulotlar olib borilgan.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Buxoro amirligi iqtisodiy tarixini o'rganishda transchegaraviy savdo munosabatlari hozirgacha yetarlicha kompleks tarzda tahlil qilinmagan.

Savdo yo'llarining iqtisodiy ahamiyati, ular orqali aylangan tovarlar tarkibi va savdoning mintaqa iqtisodiyotiga ta'siri ilmiy jihatdan chuqurroq o'rganishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada belgilangan davr doirasidagi savdo aloqalari iqtisodiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Mazkur maqolaning maqsadi 1866–1920-yillarda Buxoro amirligi va Afg'oniston o'rtasidagi transchegaraviy savdo yo'llarining iqtisodiy ahamiyatini ochib berish, ushbu yo'llarning mintaqaviy savdo tizimidagi o'rni va ta'sirini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot natijalari Buxoro amirligi iqtisodiy tarixini hamda Markaziy Osiyodagi savdo munosabatlarini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Buxoro amirligi va Afg'oniston o'rtasidagi savdo aloqalari masalasi tarix fanida bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Mintaqaning iqtisodiy tarixiga oid tadqiqotlarda Markaziy Osiyo karvon savdosining umumiy tavsifi, savdo yo'llari geografiyasi hamda asosiy savdo markazlari haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu ishlar transchegaraviy savdoni o'rganish uchun nazariy va faktik asos bo'lib xizmat qiladi.

Rossiya imperiyasi davriga oid arxiv hujjatlari va statistik manbalar Buxoro amirligining tashqi savdosi haqida qimmatli ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan. Bu manbalarda Amudaryo bo'yidagi savdo nuqtalari, bojxona yig'implari va savdo hajmi to'g'risidagi raqamli ko'rsatkichlar aks etgan. Mazkur statistik materiallar savdoning iqtisodiy ahamiyatini miqdoriy jihatdan baholash imkonini beradi.

Sharqshunos olimlarning tadqiqotlarida Buxoro va Afg'oniston o'rtasidagi savdoning tovar tarkibi, ya'ni qorako'l teri, paxta, quruq mevalar, gilam, charm mahsulotlari va boshqa tovarlar keng yoritilgan. Shuningdek, Afg'oniston orqali Hindiston bilan bog'liq savdo aloqalari va ularning Buxoro iqtisodiyotiga ta'siri masalasi ham tahlil qilingan. Bu tadqiqotlar savdoning yo'nalishlari va iqtisodiy mexanizmlarini tushunishga yordam beradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy adabiyotlarda savdo yo'llarining iqtisodiy ahamiyati ko'pincha umumiy tarzda yoritilgan bo'lib, aynan Buxoro–Afg'oniston yo'nalishidagi transchegaraviy savdoning iqtisodiy mexanizmlari alohida va tizimli o'rganilmagan. Shu sababli ushbu masalani manbalar asosida kompleks tahlil qilish zarurati mavjud.

Tadqiqotda tarixiy tadqiqot metodlari, jumladan, tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tipologik va xronologik yondashuvlardan foydalanildi. Arxiv hujjatlari va statistik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda umumlashtirish orqali savdoning iqtisodiy ko'rsatkichlari o'rganildi. Manbalarni tanqidiy tahlil qilish va ularni o'zaro qiyoslash asosida xulosalar shakllantirildi. Ushbu metodlar tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va xulosalarning ishonchligini ta'minlashga xizmat qildi.

NATIJARLAR

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, 1866–1920-yillarda Buxoro amirligi va Afg'oniston o'rtasidagi transchegaraviy savdo yo'llari mintaqa iqtisodiyotida muhim o'rin tutgan.

Asosiy savdo yo'llari Amudaryo bo'ylab joylashgan o'tish nuqtalari – Kerki, Chorjo'y, Termiz va Patta-Hisor orqali o'tgan bo'lib, bu nuqtalar karvon va kema savdosining markazlari sifatida faoliyat yuritgan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, savdoning asosiy eksport tovarlari qorako'l teri, paxta, quruq mevalar, gilam va charm mahsulotlaridan iborat bo'lgan. Import tovarlari esa Afg'oniston va Hindistondan keltirilgan choy, ziravorlar, matolar, indigo bo'yog'i va boshqa mahsulotlardan tashkil topgan. Bu tovar ayirboshlash Buxoro bozorlarini Janubiy Osiyo bozorlari bilan bevosita bog'lab turgan.

Manbalar tahliliga ko'ra, transchegaraviy savdoda bojxona yig'implari amirlik xazinasining muhim daromad manbalaridan biri hisoblangan. Savdo karvonlaridan olinadigan boj va o'tish haqlari davlat budjetining sezilarli qismini ta'minlagan. Bu holat savdo yo'llarining nafaqat tijoriy, balki davlat moliyasi nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, daryo transporti savdoning rivojlanishida muhim omil bo'lgan. Amudaryo bo'ylab kema qatnovining yo'lga qo'yilishi tovarlarni tashish hajmini oshirgan va savdo xarajatlarini kamaytirgan. Bu esa savdoning umumiy aylanmasi va iqtisodiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Umuman olganda, olingan natijalar Buxoro amirligi va Afg'oniston o'rtasidagi transchegaraviy savdo yo'llari mintaqaviy iqtisodiy tizimning ajralmas qismi bo'lgani va ikki hudud o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyani ta'minlashda muhim rol o'ynaganini asoslab berdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida olingan natijalar Buxoro amirligi va Afg'oniston o'rtasidagi transchegaraviy savdoning iqtisodiy ahamiyatini chuqurroq tushunishga imkon berdi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ushbu savdo yo'llari faqat tovar ayirboshlash vositasi bo'libgina qolmay, balki ikki mintaqa o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlovchi tizim sifatida ham faoliyat yuritgan. Savdoning barqarorligi mintaqa iqtisodiy hayotining muhim ko'rsatkichi hisoblangan.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, savdo yo'llarining iqtisodiy samaradorligi bir qator omillarga bog'liq bo'lgan. Bularga geografik joylashuv, daryo transportining mavjudligi, chegara bozorlarining faoliyati hamda siyosiy barqarorlik kiradi. Ushbu omillarning o'zaro uyg'unligi savdo aylanmasining oshishiga, omillarning buzilishi esa savdoning susayishiga olib kelgan.

Shuningdek, transchegaraviy savdo Buxoro amirligi iqtisodiyotining tashqi bozorga bog'liqlik darajasini ham ko'rsatadi. Afg'oniston va Hindiston bilan olib borilgan savdo amirlik bozorlarini xalqaro iqtisodiy tizimga bog'lagan. Bu esa mahalliy ishlab chiqarish, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tashqi talab bilan bog'liqligini kuchaytirgan.

Muhokama davomida savdoning siyosiy omillarga bogʻliqligi ham alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Rossiya va Britaniya imperiyalari oʻrtasidagi raqobat mintaqadagi savdo yoʻllariga bevosita taʼsir koʻrsatgan. Chegara rejimining oʻzgarishi, bojxona siyosatining qatʼiylashuvi yoki yumshashi savdo hajmiga sezilarli taʼsir koʻrsatgan. Shu bois iqtisodiy va siyosiy omillarni birgalikda tahlil qilish zarur hisoblanadi.

Biroq savdo yoʻllarining iqtisodiy salohiyati toʻliq roʻyobga chiqishi uchun zarur shart-sharoitlar har doim ham mavjud boʻlmagan. Yoʻl xavfsizligi, infratuzilmaning yetishmasligi va tabiiy toʻsiqlar savdoning rivojlanishini cheklab turgan. Bu holat transchegaraviy savdoning iqtisodiy samaradorligi koʻp jihatdan tashqi sharoitlarga bogʻliq boʻlganini koʻrsatadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari transchegaraviy savdo yoʻllari Buxoro amirligi iqtisodiyotida yuqori ahamiyatga ega boʻlganini tasdiqlaydi. Ushbu yoʻllar mintaqaviy savdoni rivojlantiribgina qolmay, ikki hudud oʻrtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qilgan.

XULOSA

Mazkur tadqiqot 1866–1920-yillarda Buxoro amirligi va Afgʻoniston oʻrtasidagi transchegaraviy savdo yoʻllarining iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilishga qaratildi. Tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatdiki, ushbu savdo yoʻllari mintaqaviy iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi boʻlib, ikki hudud oʻrtasidagi tovar ayirboshlash va iqtisodiy integratsiyani taʼminlashda markaziy oʻrin tutgan.

Tadqiqot natijalari savdoning asosiy yoʻnalishlari Amudaryo boʻyidagi oʻtish nuqtalari orqali amalga oshirilganini, eksport va import tovarlari Buxoro bozorlarini Janubiy Osiyo bilan bogʻlaganini hamda bojxona yigʻimlari amirlik xazinasining muhim daromad manbasi boʻlganini asoslab berdi. Daryo transportining rivojlanishi esa savdoning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

Shuningdek, tadqiqot transchegaraviy savdoning iqtisodiy va siyosiy omillar bilan uzviy bogʻliqligini ochib berdi. Savdoning barqarorligi geografik, infratuzilmaviy va siyosiy sharoitlarga bogʻliq boʻlib, bu omillar uning rivojlanish dinamikasini belgilab bergan.

Umuman olganda, Buxoro amirligi va Afgʻoniston oʻrtasidagi transchegaraviy savdo yoʻllari mintaqaviy iqtisodiy hayotida muhim ahamiyatga ega boʻlgani xulosa qilindi. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo iqtisodiy tarixini oʻrganishda nazariy asos boʻlib xizmat qiladi hamda ushbu yoʻnalishda olib boriladigan keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston tarixi: yangi nigoh. – Toshkent : Oʻzbekiston, 2018. – 480 b.
2. Hayit B. Buxoro amirligi tarixi. – Toshkent : Fan, 2006. – 312 b.
3. Soliyev A. Markaziy Osiyo savdo yoʻllari tarixi. – Toshkent : Akademnashr, 2015. – 264 b.
4. Abdurahimov Gʻ. Buxoro amirligining tashqi iqtisodiy aloqalari. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2017. – 208 b.
5. Logofet D.N. Buxara pod russkim protektoratom. – Sankt-Peterburg, 1911. – 340 s.

6. Bartold V.V. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana. – Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1927. – 256 s.
7. Iskandarov B.I. Bukhara v 1885–1920 gg. – Dushanbe : Donish, 1970. – 268 s.
8. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – Cambridge : Harvard University Press, 1968. – 416 p.
9. Levi S.C. The Indian Diaspora in Central Asia and its Trade, 1550–1900. – Leiden : Brill, 2002. – 327 p.
10. Khalfin N.A. Rossiya i Bukharskoye khanstvo. – Moskva : Nauka, 1974. – 232 s.